

Τερέζα Νίδερ - Κουβαρά

ΓΙΑ ΜΙΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Η διαμόρφωση της βιογραφίας ως αυτοτελούς επιστημολογικού κλάδου, με την προσπάθεια προσδιορισμού των ορίων και του περιεχομένου του αντικειμένου της έρευνάς της και την αναζήτηση των προσφορότερων μεθοδολογικών εργαλείων που προωθούν την προσέγγιση και ερμηνεία του, έχει ήδη σήμερα σε μεγάλο βαθμό συντελεσθεί.

Ως γνωστικό αντικείμενο η βιογραφία υφίσταται τις αμφισβητήσεις και την κριτική εκείνων κυρίως των επιστημονικών κλάδων που τη χρησιμοποιούν ως συμπληρωματική μαρτυρία ή βοηθητικό εργαλείο. Ένα από τα βασικά σημεία κριτικής συνίσταται στην προβολή της αδυναμίας για αντικειμενική αναπαράσταση μιας ζωής χωρίς τη διαμεσολάβηση του υποκειμενισμού και των προκαταλήψεων που προκύπτουν από την ίδια τη φύση του ανθρώπου. Επανέρχεται δηλαδή το πρόβλημα που απασχολεί την έρευνα και τους ερευνητές: υποκειμενικότητα - αντικειμενικότητα¹.

Η δύναμη της βιογραφίας να αντιστέκεται —ιδιαίτερα στη Δύση— δείχνει ως ένα βαθμό τη γοητεία της, αλλά κυρίως την ιστορική ανάγκη διερεύνησης της ατομικότητας και της μοναδικότητας της ανθρώπινης πράξης και της στάσης ζωής, μέσα σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο, που τον καθορίζουν κάποιες συγκεκριμένες πολιτικοκοινωνικές και ιδεολογικές σχέσεις.

Θα μπορούσε λοιπόν άνετα να ισχυρισθεί κανείς σήμερα πως η βιογραφία έχει επιβιώσει διαμορφώνοντας το δικό της επιστημονικό πρόσωπο στα πλαίσια των αναζητήσεων της νέας ιστορίας, για την οποία το υποκείμενο, το άτομο, έχει υποβαθμισθεί και η έρευνα είναι προσανατολισμένη προς τα κοινωνικά φαινόμενα, τις ομαδικές συμπεριφορές, τα ιδεολογικά ρεύματα, τις δημογραφικές κινήσεις².

Η βιογραφία δεν αντιστρατεύεται την αντίληψη της συλλογικότητας στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι. Αντίθετα, με τη νέα προσέγγιση που

1. Βλ. σχετικά P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Παρίσι 1971· R. Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique*, Παρίσι 1948.

2. Αρκετά έργα για τη βιογραφία έχουν συμβάλει θετικά στη διαμόρφωση του επιστημονικού της προσώπου, όπως: D. Madelénat, *La Biographie*, Παρίσι 1984, A. Friedson, *New Directions in Biography*, Honolulu 1981, M. Pachter, *Telling lives*.

προτείνεται, λειτουργεί αμφίσημα: διευκολύνει την κατά το δυνατόν ολοκληρωμένη ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων, αξιοποιώντας το πληροφοριακό υλικό του βιογραφούμενου προσώπου, το οποίο θεωρεί δέκτη θεσμών και κοινωνικών εξελίξεων αλλά και πομπό μεταβολών στην κοινωνία, εκφραστή τάσεων που ενυπάρχουν σ' αυτή, ενώ παράλληλα στοχεύει στην με επιστημονική αυστηρότητα ανασύνθεση της «βιοτής»³ του βιογραφούμενου αντικείμενου και προβολή της μοναδικότητας και ιδιόσπαστης συνέχειας της προσωπικότητάς του⁴.

Η σύγχρονη βιογραφία γεννήθηκε μέσα από την κρίση αξιών που επηρέασε όλο το ιδεολογικό και πνευματικό οικοδόμημα, που είχε εκλεκτικά βασισθεί στον ελληνορωμαϊκό ουμανισμό, τη χριστιανική θρησκεία και τον ορθολογισμό⁵.

Οι νέες επιστημολογικές αναζητήσεις που επηρέασαν και άλλαξαν τη μορφή και τους προσανατολισμούς της ιστορικής επιστήμης και τα νέα μεθοδολογικά εργαλεία (που προέρχονται από τις αναζητήσεις αυτές) έπαιξαν έναν αποφασιστικό ρόλο και για τη βιογραφία. Η επιστημονική έρευνα και μέθοδος, σε συνάρτηση με τις νέες τεχνικές (πληροφορική για εξεύρεση συσχετισμών-χρήση στατιστικής) και σε συνδυασμό με την άνευ ορίων τοποθέτηση ερωτημάτων, επιτρέπει μια περισσότερο αμερόληπτη και ενιαία συνολική αντιμετώπιση του αντικείμενου της. Η αποτελεσματική χρησιμοποίηση, τέλος, των εμπειρικών δεδομένων μέσα από αποδεικτικές μεθόδους και ερμηνευτικά σχήματα και η σύγχρονη χρησιμοποίηση μιας διαίσθησης⁶ —αν αυτή υπάρχει— μπορούν να δώσουν μια συνολική και πολυσύνθετη εικόνα της προσωπικότητας που βιογραφείται.

Τα τελευταία χρόνια, φαινόμενα όπως η άρνηση στη μαζικοποίηση, η αμφισβήτηση των κυρίαρχων ιδεολογιών και αξιών και η άρνηση να συλλάβουμε

The Biographer's Art, Washington 1979, D. Aaron, *Studies in Biography*, Cambridge Mass. 1978, R. Gittings, *The Nature of Biography*, Seattle 1978, P. M. Kendall, *The Art of Biography*, Λονδίνο 1965, J. L. Clifford, *Biography as an Art. Selected Criticism 1560-1950*, Λονδίνο 1962, J. A. Garraty, *The Nature of Biography*, Νέα Υόρκη 1957, B. A. Shelston, *Βιογραφία* (ελλ. μτφρ.), «Ερμής», Αθήνα 1982.

3. Κατά την έκφραση του Κ. Θ. Δημαρά, στο έργο του Κ. Παπαροδηγόπουλος. *Η εποχή του - η ζωή του - το έργο του*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1986, σ. 12.

4. Στο ίδιο, σ. 11: «[...] έχουμε να μιλήσουμε για ένα σφαιρικό σώμα που γνωρίζει τον εαυτό του ως ένα και μόνο ιστορικό αντικείμενο και έχει απόλυτη συνείδηση για την ενότητά του αυτήν».

5. Βλ. σχετικά D. Medelénat, *La Biographie*, Παρίσι 1984, σ. 63-74.

6. Στο ίδιο, σ. 64-65, καθώς και P. M. Kendall, *The Art of Biography*, Λονδίνο 1965, σ. 148-149.

την πραγματικότητα σαν ένα όλο, δηλαδή όλο το σύγχρονο πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό πλέγμα, έχουν ευνοήσει τη βιογραφία.

Η ιστορική βιογραφία ανήκει στο χώρο της ιστορίας και κινείται σε μια καθορισμένη περιοχή: την ατομική ζωή του ανθρώπου. Δίπλα στη νέα ιστορία, που εξετάζει τα συλλογικά φαινόμενα, είναι γόνιμο και εφικτό να αναπτυχθεί μια άλλη ιστορία, που να εξετάζει το ρόλο και την αλληλεπίδραση της ατομικότητας ως ενιαίου συνόλου στο ιστορικό γίγνεσθαι. Η βιογραφία λοιπόν μπορεί να ερμηνεύει τις πηγές της στα πλαίσια ενός αντικειμενικού, συλλογικού πνεύματος (=Zeitgeist) και να είναι ένας συνεχής διάλογος μεταξύ ειδικής και γενικής ιστορίας. Το ιστορικό βιογραφικό έργο, όταν οι όροι που το πραγματοποιούν είναι αυστηρά επιστημονικοί και μεθοδολογικά ασφαλείς, ανυψώνεται στο επίπεδο της ιστορικής επιστήμης και συμπίπτει με την ιστορία.

Η ανθρώπινη ζωή, η ατομικότητα, αποτελεί μια φυσική ενότητα μέσα από την οποία μπορεί να μετρηθεί ένα γενικότερο ιστορικό φαινόμενο (π.χ. ένα πνευματικό κίνημα). Το ρεύμα της ζωής που διασχίζει κάθε άτομο περνάει από τη νόηση και τα κυρίαρχα κληρονομικά στοιχεία. Η παιδεία μεταφέρεται από την προηγούμενη γενιά στην επόμενη, και το άτομο στο μικρόκοσμο του αφομοιώνει τον κοινωνικό κώδικα και δέχεται τα πνευματικά μηνύματα της εποχής του⁷.

Ο βιογράφος λοιπόν που σέβεται και αποδέχεται την ατομικότητα αλλά και την πολυπλοκότητα μιας ζωής δεν αρκείται στην περιγραφή ή καταγραφή αλλά συνθέτει την προσωπικότητα σ' ένα ενιαίο όλο, εντάσσοντάς την στο ιστορικό της πλαίσιο. Παρakoλουθεί, μελετά και ερμηνεύει το άτομο ως συνειδητό, ενιαίο σύνολο και ως αναπόσπαστο μέλος του κοινωνικού - πολιτισμικού πλαισίου της εποχής του, από το οποίο δέχεται και προς το οποίο ασκεί επίδραση⁸.

Μέσα από αυτή τη συλλογιστική μπορεί κανείς να σκεφθεί για μια βιογραφία του Α. Παπαναστασίου. Μια βιογραφία που θα προσεγγίσει, πέρα από την ανθρώπινη πλευρά του βιογραφούμενου, τη σχέση που υπάρχει μεταξύ των γραπτών χειμένων, των εκφρασμένων απόψεων και ιδεών του, του οράματός του και της πολιτικής του πράξης και πρακτικής, της κοινωνικής του δρά-

7. Βλ. J. le Goff, «Les mentalités: une histoire ambiguë», στο J. le Goff-P. Nora, *Faire de l'histoire*, 3ème partie, Παρίσι 1974, σ. 78, όπου «La mentalité d'un individu historique, fût-ce un grand homme, est justement ce qu'il a de commun avec d'autres hommes de son temps».

8. Στο ίδιο, σ. 80-81: «L'histoire des mentalités [...] se situe au point de jonction de l'individuel et du collectif, du temps long et du quotidien, de l'inconscient et de l'intentionnel, du structural et du conjoncturel, du marginal et du général».

σης και της καθημερινής του δραστηριότητας: τα γραπτά κείμενα δηλαδή του Παπαναστασίου να γίνουν αντικείμενο έρευνας όχι μόνο για να συμπληρώσουν τυχόν κενά στη μέχρι τώρα έρευνα και να λύσουν κάποιες επιμέρους απορίες, αλλά για να αποκαλύψουν και να διαπιστώσουν τη σχέση των θεωρητικών συλλήψεων με την καθημερινή του πράξη, των ιδεών του με την πολιτική του πρακτική, της θεωρίας με την πράξη, έτσι όπως αποτυπώνονται μέσα στον συγκεκριμένο ιστορικό χώρο και χρόνο.

Μέσα από τη διαχρονική μελέτη των κειμένων του Α. Παπαναστασίου θα δοθεί η δυνατότητα στον ερευνητή να διαπιστώσει ποια ζητήματα τον απασχολούν καίρια και διαχρονικά, πώς τίθενται, με ποια ένταση, πώς επανέρχονται, με ποια συχνότητα και με ποιο τρόπο, και πώς αυτά κάθε φορά ανταποκρίνονται στην ιστορική στιγμή.

Ένα βασικό λοιπόν πρόβλημα που θέτει η συνολική θεώρηση ενός βίου, και στη συγκεκριμένη περίπτωση μιας βιογραφίας του Α. Παπαναστασίου, είναι οι αντιστοιχίες των θεωρητικών του συλλήψεων έτσι όπως αυτές εκφράστηκαν μέσα από τις επεξεργασίες του γραπτού λόγου, με την πολιτική του πρακτική, ιδιαίτερα μάλιστα όταν πρόκειται για άτομο που δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιεί τον γραπτό λόγο ως μέσο έκφρασης των πολιτικών του ιδεών, του κοινωνικού του προβληματισμού, των επιστημονικών του αναζητήσεων ή, ακόμα, της πολιτικής του διαμαρτυρίας.

Τώρα πια που ο Α. Παπαναστασίου προσεγγίζεται ερευνητικά από ειδικούς επιστήμονες, σε σχέση με διαφορετικούς τομείς της δραστηριότητάς του, είναι ανάγκη να αντιμετωπιστεί συνολικά και να βρεθεί εκείνος ο εσωτερικός ρυθμός και η κίνηση που καταγράφει και αποτυπώνει τη συνέχεια της προσωπικότητάς του και τη λογική αλληλουχία (ή ανακολουθία) των πράξεών του έτσι όπως την υπαγόρευσε ή την επέβαλε το πολιτικό - κοινωνικό πλαίσιο της εποχής του.

Τρεις θα πρέπει να είναι οι βασικοί στόχοι - στάδια του ερευνητή - επιστήμονα - συγγραφέα μιας βιογραφίας του Παπαναστασίου:

1. Η μεθοδική έρευνα των πηγών, που θα αποβλέπει στην ειδολογική ταξινόμηση του υλικού, σε αντιστοιχία με τις κύριες δραστηριότητές του, και θα οδηγήσει στην ανάδειξη των σημείων που τον απασχόλησαν και των αξόνων⁹ που διέτρεξαν τη ζωή του.

2. Η ερμηνεία της ζωής του ως ενιαίου συνόλου¹⁰.

3. Η τελική ένταξη της προσωπικότητάς του στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής.

9. Π.χ. το καθεστωτικό, το αγροτικό, αποτελούν άξονες που διέτρεξαν τη ζωή του Παπαναστασίου.

10. Η μέχρι τώρα μελέτη των επιμέρους δραστηριοτήτων του Α. Παπαναστασίου ασφαλώς θα συμβάλει στην ερμηνεία αυτή.

Γιατί καμία προσωπικότητα δεν είναι δυνατό να εξετασθεί ως αυτονομημένη μονάδα, ανεξάρτητα από την προέλευσή της και τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής μέσα στην οποία έζησε. Και δεν υπερβαίνει τις προθέσεις ενός ιστορικού - βιογράφου η παράλληλα με την καταγραφή της ζωής του βιογραφούμενου ιστορική θεώρηση και ανάλυση της εποχής του.

Στην περίπτωση του Α. Παπαναστασίου τα γεγονότα της πολιτικής ιστορίας, τα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα, καθώς και τα ιδεολογικά ρεύματα, θα δώσουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να ερμηνεύσει και να αποδώσει συνοχή στις πράξεις του, που άλλοτε με την πρώτη ματιά φαίνονται δικαιολογημένες, άλλοτε αδικαιολόγητες ή ανακόλουθες, και άλλοτε φαίνονται να παίρνουν μια δραματική και αναπόφευκτη χροιά.

Ο Α. Παπαναστασίου ήταν ο πολιτικός που για τριάντα περίπου χρόνια υπήρξε συνέχεια παρών στο πολιτικό προσκήνιο μιας ταραγμένης για την ελληνική ιστορία εποχής¹¹. Είτε ως εκφραστής μιας συγκεκριμένης πολιτικής ιδεολογίας, είτε ως κοινωνικός μεταρρυθμιστής, είτε ως πρωτοπόρος του δημοκρατικού κινήματος και κήρυκας της απλής αναλογικής, ένα είναι βέβαιο: ότι τα ενδιαφέροντά του, οι ανησυχίες του και οι προβληματισμοί του κάλυψαν ένα ευρύτατο φάσμα δραστηριοτήτων και αγώνων, αλλά λίγη ήταν η χρονική εκείνη περίοδος που του δόθηκε η ευκαιρία να δοκιμάσει τις ιδέες του μέσα από την άσκηση της πολιτικής εξουσίας¹².

Το υπάρχον αρχειακό υλικό — το προσωπικό Αρχείο του Παπαναστασίου στο Λεβίδι της Αρκαδίας¹³, με την αλληλογραφία του, τις αγορεύσεις, τις δηλώσεις, τα άρθρα, τις διακηρύξεις, τις συνεντεύξεις, τα υπομνήματα, τα πρακτικά δικών, όπως και ο τύπος της εποχής και η *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*— προσφέρεται πλουσιοπάροχα στην έρευνα, αλλά είναι πολύπλοκο και ποικιλόμορφο, καθώς ακολουθεί την πληθωρική του προσωπικότητα. Η συγγραφή μιας ιστορικής βιογραφίας για τον Α. Παπαναστασίου αντιμετωπίζει τα προβλήματα της ιστορικής βιογραφίας ως γνωστικού αντικειμένου, για την οποία

11. Από τα 60 χρόνια που έζησε ο Α. Παπαναστασίου (1876-1936) τα 28 σφραγίζονται από μια αδιάλειπτη παρουσία στην πολιτική ζωή της χώρας.

12. Ως πρωθυπουργός μόνο για τρεις μήνες, το 1924 (Μάρτιος-Ιούνιος), και για 9 μέρες (26 Μαΐου - 3 Ιουνίου) το 1932. Ως υπουργός ή γερουσιαστής για περισσότερο χρονικό διάστημα, αλλά είτε με κυβέρνηση βενιζελική (1916: συμμετοχή στην προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης· 1917: εκπρόσωπος της κυβερνήσεως Βενιζέλου στα Ιόνια νησιά· 1917-20: υπουργός Συγκοινωνιών· 1918: προσωρινός υπουργός Εσωτερικών· 1920: υπουργός Περιθάλψεως· 1933: υπουργός Εθνικής Οικονομίας και προσωρινά Γεωργίας και αριστίνδην γερουσιαστής) είτε με κυβέρνηση συνασπισμού (1926-28: υπουργός Γεωργίας στην οικουμενική κυβέρνηση Α. Ζαίμη).

13. Βλ. Κ. Σκολαρίκου, *Το προσωπικό Αρχείο του Α. Παπαναστασίου* (ανάτυπο), Αθήνα 1975.

δεν έχει ως σήμερα διατυπωθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός¹⁴. Δεν έχει διαμορφωθεί πρότυπο έρευνας με σταθερή ιεράρχηση των μεθοδολογικών της εργαλείων. Βέβαια αυτό οφείλεται στο ότι η χρήση τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την ιδιαιτερότητα των δραστηριοτήτων του βιογραφούμενου προσώπου.

Οι δυνατότητες μιας ιστορικής βιογραφίας προσδιορίζονται από:

1. Τη δεδομένη οριοθέτηση γέννηση - θάνατος.
2. Την πολυμορφία των συστατικών μιας προσωπικότητας, τις επιρροές της και την πολυπλοκότητα των δραστηριοτήτων της.
3. Την ιστορική συνείδηση του ατόμου ως ενιαίου συνόλου.
4. Την αναπόσπαστη σύνδεσή του με το ιστορικό πλαίσιο της εποχής.

Οι επιλογές για μια ιστορική βιογραφία είναι: η εξαντλητική αντιμετώπιση του θέματος με πλήρη καταγραφή και σύνθεση των δραστηριοτήτων του βιογραφούμενου, ή η σύνθεση της προσωπικότητάς του μέσα από την επιλογή συγκεκριμένων δραστηριοτήτων του.

Οι δυσκολίες συγγραφής μιας οποιουδήποτε τύπου βιογραφίας για τον Α. Παπαναστασίου είναι προφανείς, όταν μάλιστα στην Ελλάδα δεν υπάρχει ιστορική βιογραφική παράδοση¹⁵. Η πληθώρα του χειρόγραφου και έντυπου εκδομένου και ανέκδοτου υλικού της εποχής, η πληθωρική προσωπικότητά του, η χωρίς διακοπή τριαντάχρονη περίπου παρουσία του τόσο στην πολιτική όσο και στην πνευματική - επιστημονική ζωή, προσφέρονται για τη σύνθεση τόσο ενός ογκώδους, εξαντλητικού, όσο κι ενός περιεκτικού έργου. Δεν είναι η ποσότητα, άλλωστε, ο όγκος, η ποικιλία που έχει τόση σημασία, όσο η ποιότητα, η αξιοπιστία, η συνέχεια. Το γεγονός άλλωστε ότι τόσοι επιστήμονες, όχι μία αλλά δύο μέχρι τώρα φορές¹⁶, συναντήθηκαν να εκθέσουν και να συζητήσουν τα συμπεράσματα των επιστημονικών ερευνών τους γύρω από την προσωπικότητα του Α. Παπαναστασίου δεν υποδηλώνει απλώς αλλά επισημαίνει την αναγκαιότητα συγγραφής μιας βιογραφίας του. Η αναλυτική εργασία πάνω στο άτομο και το έργο του Α. Παπαναστασίου έχει βρει ήδη το δρόμο της. Απομένει να την ακολουθήσει η συνθετική.

14. Για τις σχετικά με τον ορισμό της βιογραφίας διάφορες απόψεις, βλ. D. Medelénat, ό.π., σ. 18-19.

15. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Κ. Θ. Δημαράς στον πρόλογο του βιβλίου του για τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, ό.π., σ. 23: «Μᾶς λείπουν ολότελα οἱ βιογραφίες. Προκειμένου νὰ ἀπαριθμήσουμε τέτοιου εἴδους ἔργα σὴν γλῶσσα μας δὲν θὰ φθάσουμε κἀν σὰ τρία δάχτυλα σὰ ὅποια φθάνει ὁ ἱερομόναχος τοῦ Σολωμοῦ [...]».

16. Το πρώτο συνέδριο-εκδήλωση για τον Α. Παπαναστασίου έγινε στη Θεσσαλονίκη το 1981.